

Малевич Л. Д.,

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

МОВНА І ПОЗАМОВНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ПРОЦЕСІВ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОЗИЧАННЯ

У статті схарактеризовано особливості номінативних процесів у галузі спеціальної лексики, проаналізовано мовні та позамовні чинники появи запозичень в українській термінології.

Ключові слова: термін, українська термінологія, запозичення.

The paper characterises peculiarities of nomination processes in the field of special lexics, analyzes language and extralanguage causes of borrowings in Ukrainian terminology.

Key words: term, Ukrainian terminology, borrowings.

На сучасному етапі становлення української термінології питання про те, якою вона має бути – національною чи інтернаціональною, – набуває особливої актуальності, що пов'язано, з одного боку, з намаганням керувати її розвиток шляхом максимального використання власних мовних ресурсів, чого українська термінологія була позбавлена впродовж багатьох десятиліть (удосконалення питомих термінотвірних моделей, повернення до активного вжитку безпідставно вилючених термінів тощо), а з другого – з орієнтацією на міжнародний термінологічний фонд, інтеграцією до європейського наукового простору, потребою гармонізації національної термінології в умовах інтенсивної взаємодії різномовних терміносистем.

У численних мовознавчих розвідках термінологічне запозичання оцінюють неоднозначно: як нормальну функцію лінгвістичного життя, один із шляхів збагачення словникового складу мови на основі наукових, економічних, культурних зв'язків між народами [3, с. 93; 6, с. 110; 8], як недолік національних галузевих терміносистем [1, с. 49; 5, с. 15; 7, с. 14-15], як обов'язкову умову повноцінного функціонування і розвитку термінології [2, с. 119, 185-187; 4, с. 15; 9, с. 190; 10]. Важливо з'ясувати особливості номінативних процесів у галузі сучасної спеціальної лексики, проаналізувати кількісні параметри використання терміноодиниць, побудованих на ґрунті власних словотвірних засобів і запозичених з інших мов, виявити причини термінологічного запозичання. Останнє тісно пов'язано з проблемою доцільності залучення до українських галузевих термінологій спеціальних назв з інших мов.

Особливий інтерес становлять терміносистеми з давньою історією, які активно розвиваються сьогодні. До таких належить, зокрема, українська термінологія водного господарства (далі – УТВГ), перші писемні фіксації якої датуються XI століттям.

Запозичання термінів – багатоаспектний процес, який передбачає високий ступінь розвитку й самобутності мови-реципієнта, оскільки пов'язаний як з кількісними, так і з якісними змінами в терміносистемі.

Терміни-запозичення становлять близько 5% усього корпусу номінативних одиниць сучасної УТБГ. Така порівняно невелика кількість запозичень закономірна з огляду на давні витоки природно сформованої термінології, тривалий розвиток її в межах сільськогосподарської, яка зберігає історичні нашарування більшою мірою, ніж інші галузі словника і для якої загалом нехарактерне залучення елементів інших мов. Проникнення іншомовних лексем в українську термінологію відбувалося з неоднаковою інтенсивністю в різні періоди її становлення і розвитку, проте їх кількість неухильно зростала і продовжує зростати.

Основний вплив на процес запозичання термінів водного господарства мали позамовні чинники, а саме:

1. Інтеграційні процеси в науці, високий рівень розвитку цієї науково-прикладної галузі в країнах Західної Європи, який спричинив запозичення низки спеціальних номінацій разом з новими поняттями (дренаж, польдер, кольматаж та ін.). Проте в багатьох мовах, на відміну від української, нові поняття було названо термінами, утвореними на базі внутрішньомовних засобів. Наприклад, відповідниками до французького запозичення б'єф в англійській мові виступають терміни *reach*, *race*, у німецькій – *Haltung*, *Kanalstufe*, в італійській – *tratta*, в іспанській – *tramo*, у чеській – *vodní zdrž*.

2. Тривале існування України в умовах економічної, суспільно-політичної та культурної залежності від сусідніх держав, що зумовило традицію орієнтуватися на досягнення панівних мов і запозичувати їх, навіть якщо вони не були досконалими чи суперечили нормам літературної мови. Так, на початку ХХ ст. в УТБГ функціонували терміни *риштак*, *позем*, *обвід* (пор. польськ. *rysztok*, *poziot*, *obwod*), у середині ХХ ст. – *качання* (води), *дернокладчик*, *землесос* (пор. рос. *качание* (води), *дернокладчик*, *землесос*). Запозичання термінів часто здійснювалося через посередництво чужої мови, іноді за наявності власного терміна: *труба* → *пура* (польськ. *gura*, нім. *Rohr*); *сточище* → *басейн* (рос. *бассейн*, франц. *bassin*).

Слід констатувати, що з середини 90-х років минулого століття потужним джерелом запозичень такого типу стала англійська мова: *двовідвальний плуг* → *лістер* (англ. *lister*), *дощувач* → *спринклер* (англ. *sprinkler*) та ін.

3. Суспільно-психологічні чинники, які справляють не визначальний, але вагомий вплив на проникнення іншомовних термінологічних елементів.

Особливої актуальності цей аспект набуває сьогодні, коли постколоніальна Україна усвідомлює себе частиною європейського і світового наукового простору, має доступ до найновішої наукової інформації і технологій, переймає здобутки інших народів в економіці, науці, освіті тощо, при цьому реальною стає загроза швидкої англізації українських наукових терміносистем. Підтвердженням цього є різке збільшення в наукових текстах кількості термінів-запозичень з англійської мови, що пов'язано зі зростанням міжнародного престижу цієї мови, набуттям нею глобального статусу в сучасному світі, широким використанням у науковій і технічній сфері.

Терміни-англіцизми часто вживаються замість наявних національних відповідників, іноді без належної правописної, фонетичної, граматичної адаптації (бордер, NPK, ріббон-чек, інжиніринг, ріджер, моніторинг (меліоративний)). Так, замість терміна карликів полин використовують солт сейдж (англ. *solt sage*). У складі термінологічного гібриду корругейшнс-борозна (варіанти: корругейшинс-борозна, хвиляста борозна) наявний власний термін борозна, що зі спеціальним значенням фіксується, починаючи з XI століття, і некоректно транслітерований англіцизм *corrugations*. Терміни саббінг (англ. *subbing*), стріп-чек (англ. *strip check*), ріллс-борозна (англ. *rills*) та ін. не відповідають чинним нормам написання слів іншомовного походження (мало б бути принаймні сабінг, стріпчек, рилзборозна).

Прикметно, що такі терміни, як правило, не зафіксовані в загальномовних тлумачних словниках, галузевих довідниках, словниках іншомовних слів і для з'ясування їхніх значень слід звертатися до перекладних лексикографічних видань. Українські фахові тексти, у яких надуживають подібною термінологією, справляють враження неякісно перекладених і фактично потребують перекладу з української мови українською.

Без сумніву, поряд із позамовними існують і внутрішньомовні причини запозичання іншомовних спеціальних одиниць:

1. Термінування галузевих понять за допомогою власномовних слів не може бути нескінченним, по-перше, через природну обмеженість лексичних ресурсів кожної мови і, по-друге, тому, що не завжди вдається знайти вдалі позначення в національній мові. Так, одна з галузей водного господарства – гідромеліорація – тривалий час не мала усталеної назви, врешті з цілої низки варіантів (водовпорядкування, господарство водне та ін.) було обрано запозичений термін як найдосконаліший.

2. Запозичений термін, як правило, однозначний, не має емоційно-експресивного забарвлення навіть на початковому етапі функціонування в терміносистемі. Саме намаганням уникнути полісемії власних мовних елементів з їхньою прозорою внутрішньою формою іноді пояснюють появу запозичень, які більше відповідають вимогам нейтральності

й однозначності терміна: збирач – колектор, нагромадження – акумуляція, невисокий вал – банкет. Хоча, з другого боку, у термінології функціонують численні метафоричні найменування (агресивність води, чаша водойми, зуб греблі, нитка водоводу, бетонний одяг, молодший канал), що мають набагато яскравіше емоційно-експресивне забарвлення, яке успішно нейтралізує науковий контекст.

3. Використання запозичених термінів часто зумовлено їхньою здатністю передавати розчленоване поняття однослівним найменуванням (з погляду мови-реципієнта), що відповідає вимогам стислості терміна, напр.: сейші (франц. *seiches*) – повільні коливання водної поверхні; тальвег (нім. *Talweg*) – лінія найнижчих позначок дна долини. Такі запозичення, як правило, не мають національних відповідників, окрім описових зворотів, і характеризуються високою точністю.

4. Переваги іншомовних елементів можуть бути пов'язані з їхньою деприваційною продуктивністю. Так, високими можливостями утворювати похідні одиниці відзначаються запозичені терміни гумус (лат. *humus*) (гумусний, гуміфікація, гумусоутворення, багатий гумусом), коагуляція (лат. *coagulation*) (коагулятор, коагулянт, коагуломір) та ін. За нашими спостереженнями, сучасним термінам-неологізмам, як правило, не притаманна термінотворна гнучкість (гревіті, бордер-діч, міскас, хог-волоуз та ін.), що знижує їх роль у термінології як системоутворювальних елементів.

5. Важливим стимулом для проникнення іноземних слів є інтернаціоналізація термінології – процес, що особливо активізувався в останні десятиліття й охопив сучасні високорозвинені мови.

Таким чином, запозичання іншомовних терміноодиниць виступає важливим засобом поповнення українського термінофонду, певною мірою сприяє його міжнародній поняттєвій уніфікації й унормуванню.

Терміни-запозичення, часто переважаючи власне українські найменування в однозначності, точності, короткості, поступаються їм у можливості експліцитного відображення системних зв'язків наукових понять, прозорості значення, здатності надавати термінології національної своєрідності. Використання запозичених термінів потребує подальшого вивчення й критичного аналізу з погляду доцільності залучення таких назв до української термінології.

Література:

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48-54.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 2000. – 216 с.
3. Колесникова І. Специфіка номінаційних тенденцій у сучасній україн-

ській економічній термінології // Українська термінологія і сучасність: Збірн. наук. праць. – К., 2009. – С. 91-93.

4. Панько Т. І. Концептосфера термінологічної розбудови української мови // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 14-21.

5. Пономарів О. Повернення до національних засад в українській термінології // Вісник Національного ун-тету “Львівська політехніка”: Проблеми української термінології. – Львів, 2002. – № 453. – С. 14-16.

6. Пфандль Х. О силе и бессилии пуризма // Вопросы языкознания. – 2003. – № 6. – С. 99-112.

7. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3-16.

8. Филлмор Ч. Дж. Об организации семантической информации в словаре // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1983. – Вып. 14. – С. 23-60.

9. Jurkowski M. Kultura języka w nauce i technice // Frycie St., Jurkowski M., Sicińska K. Kultura języka polskiego. – Warszawa, 2005. – S. 184-198.

10. Scujina V. Vitality of Latin and Greek Word-elements in the Morden Interlingual Term-building Processes // www.liis.lv/latval/Darbinieki/Jauniecitasarefer.htm.